

перспективы современной терминологии права. Исследование осуществлено на материале законодательных актов Украины.

Ключевые слова: украинский язык, юридическая терминология, термин, срок права, нормативно-правовые акты.

Natalya Sheremeta, Competitor at
Department of Ukrainian philology for faculties where it is a minor subject
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

LEGAL TERMINOLOGY IN UKRAINIAN LEGISLATION

The article deals with the problem of using the law terms in normative legal acts. There were analyzed main features of using the law terms, made conclusions about the situation and perspective of modern law terminology. The research was based on legislative acts of Ukraine.

Key words: Ukrainian language, law terminology, term, law term, normative legal acts.

УДК 800.821.124

Шовковий В.М., д-р. пед. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

BELLUM ЯК КЛЮЧОВИЙ КОНЦЕПТ СТАНОВЛЕННЯ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (на матеріалі книги трактату Тита Лівія «Ab Urbe condita»

У статті досліджується структура та змістове наповнення концепту «BELLUM» у мовній картині світу давніх римлян, визначається ядрена і периферійні семи концепту «BELLUM», місце цього поняття у мовній та емотивно-ціннісній картинах світу давніх римлян.

Ключові слова: концепт «BELLUM», концепт «ВІЙНА», лінгвокультурологія, лінгвальні засоби, мовна картина світу давніх римлян.

Дослідження концептів класичних мов є важливим і перспективним напрямом наукових пошуків сучасної лінгвістики, одна з головних цілей якої – поглиблення уявлень про ментальні та когнітивні ресурси мови, інформаційні структури носіїв мови, концептуальні системи, відображені у свідомості людини.

У мовознавстві з'явилася низка праць, у яких розглядають як теоретичні питання когнітивної лінгвістики, так і конкретні концепти (праці Ю. Апресяна, О.Бабушкіна, А. Вежицької,

Г. Гачева, І. Голубовської, В. Демянкова, Л. Звонської, К. Кубрякової, Т. Ященко). Проте ця проблема є невичерпаною, а обсяги концептосфери кожної мови безмежні. Тому виникає потреба у дослідженні насамперед тих концептів, які найповніше та найглибше репрезентують ментально-когнітивні особливості мови, дух народу-носія мови. Потреба дослідження концептосфери давніх римлян, понятійної складової мовної картини світу з метою поглиблення уявлень про структуру мови, специфіку мислення та особливості відображення світу у засобах мови зумовлюють **актуальність** цієї публікації.

Мета статті – дослідити зміст концепту «BELLUM» в мовній картині світу давніх римлян як ключового у становленні римської державності (на матеріалі I книги трактату Тіта Лівія «Ab Urbe condita»).

Для антропологічної лінгвістики характерним є фокусування уваги на проблемах семантики мови як інструмента кодування і декодування певної інформації. У сучасній концептології виділяють семантико-когнітивний та лінгвокультурно-логічний підходи [Попова, 2004; Воркачев, 2005, Карасик 2001].

Поняття концепту нині має різні значення: концепт – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [Павиленис, 1983, с. 241]; концепт – це «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [Полюжин, 1999, с. 120]; концепт – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [Телия, 1996, с. 97]. Концепт – явище того ж порядку, що і поняття. За своєю внутрішньою формою слова концепт і поняття однакові: концепт є калькою з латин *conceptus* – «поняття», від дієслова *conspicere* «починати», тобто означає буквально «початок» [Степанов, 2004, с. 47].

Концепт належить свідомості і включає, на відміну від поняття, не тільки описово-класифікаційні, але й чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики. Концепти не тільки мисляться, але й переживаються [Степанов, 2004, с. 42]. За визначенням «Короткого словника когнітивних термінів», концепт – це «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [Краткий словарь, 1996, с.169]. Отже, концепт будемо визначати як абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі

народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною [Скаб, 2009, с. 4].

Услід за Ю. С. Степановим, структуру концепту будемо розглядати у вигляді кола, у центрі якого міститься основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що додано традиціями, культурою, особистим досвідом [Степанов, 2004].

Концепт «BELLUM» є одним із ключових концептів в «Історії» Тіта Лівія. Про це свідчить насамперед частота його вживання. Так, у I книзі Тіта Лівія (на 17 тисяч слів) іменник *bellum* вживається близько 100 разів і 25 разів слово *pugnum*; у XXV книзі (на 14 з половиною тисяч слів) іменник *bellum* вживається 35 разів і близько 60 разів слово *pugnum*; у XXXVI книзі (на 14800 слів) іменник *bellum* вживається 70 разів і 60 разів; у XL книзі (на 14800 слів) іменник *bellum* вживається 40 разів і 40 разів слово *pugnum*. У книзі XLV (на 13300 слів) іменник *bellum* вживається близько 80 разів і 25 разів слово *pugnum*. Тож у кожній частині іменники *bellum* і *pugnum* вживаються у середньому 2-3 рази. Це становить у середньому 0,7% від усієї лексики: кожне сто сорокове слово у тексті є *bellum* або *pugnum*.

Етимологія слова *bellum* сягає давньолатинського *dvellum* з основою *du-* (порівняймо антонім *indutiae* – перемир'я), яка зустрічається у Гомера **dai* (**davi*) (у боротьбі), **deios* ворожий, *deioo* вбиваю, спустошую. Отже, етимологічно семантика цього слова умотивована поняттям «боротьби», «ворожості», «убивства».

Для нас є цікавим з'ясувати концепт ВІЙНИ у свідомості стародавніх римлян, його емотивні, аксіологічні та світоглядно-ідейні характеристики, що розширить наше уявлення про ментальність, культуру та світогляд стародавніх римлян. І хоча дати глибоку характеристику феномену ВІЙНИ в стародавньому античному суспільстві в одній публікації неможливо, проте ми будемо сподіватися, що наше дослідження зробить хоча би маленький крок у пізнанні давньоримської цивілізації.

Як показує аналіз трактату Тіта Лівія, ядром семантики концепту «BELLUM» є *війна, військові, бойові дії між державами або племенами*. У цьому значенні концепт «BELLUM» є опозицією до концепту «PAX» мир. Яскравим прикладом можуть слугувати слова Тіта Лівія: *quod populi Priscorum Latinorum hominesque Prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis iussit esse senatusque populi Romani Quiritium censuit consensit consciuit ut*

bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem ego populusque Romanus populis Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis bellum indico facioque (Liv. 1.32.13). Так як народи старих латинян, як і кожен зі старих латинян провинилися і нагрішили проти римського народу квіритів, так як римський народ квіритів визначив, що має бути **війна** зі старими латинянами і сенат римського народу квіритів розсудив, погодився і схвалив, щоб зі старими латинянами була **війна**, через це і, і римський народ народам старих латинян і кожному зі старих латинян оголошую і приношу **війну**. *Vicit tamen pars quae in praesentia videri potuit maioris animi quam consilii; sed eventus docuit fortes fortunam iuvare. bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos iussit (Liv. 8.29.6).* Перемогла, однак, думка, котра на той час могла здатися швидше сміливою, ніж обдуманною, але результат вчить, що доля допомагає хоробрим. З волі сенату народ наказав почати **війну** проти вестинів.

Близьку периферію концепту «BELLUM» складає поняття «конкретна битва, проведення бою»: *At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiendum praeter uetustatem familiae alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens domi modicus, libidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriae avidus.* Між тим його (Марія) давно мучила мрія стати консулом, і для цього у нього, за винятком давнього походження, були в надлишку інші якості – наполегливість, чесність, глибоке знання військової справи, велетенська хоробрість на війні, помірність у мирний час, він був переможцем насолод і багатств, жадності лише до однієї слави.

До близької периферії можна також віднести BELLUM у значенні гостра суперечка, протистояння (але без застосування фізичної сили): *non cum senatu modo sed iam cum dis immortalibus C. Flaminius bellum gerere (Liv. 21. 63. 6).* Гай Фламіній, казали вони, веде війну не з одним лише сенатом, але і з безсмертними богами.

Далеку периферію описуваного концепту складають наступні його семи: BELLUM символізує підвищену активність, буремність, хаос. Прикладом можуть слугувати рядки з «Метаморфоз» Овідія:

aspera crescit hiems, omnique e parte feroces

bella gerunt venti fretaque indignantia miscent (Ov. Met. 11. 491).

Грізна буря росте, звідусіль жорстокі вітри

Битву ведуть і крутять сердиті хвилі.

Bellum у свідомості стародавніх римлян асоціювалося з підвищеною сексуальною активністю, бурхливими еротичними ігрищами та розпутством.

*Femina palantis agit atque haec agmina vertit! 735
Quo ferrum quidve haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaue **bella**
aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
exspectate dapes et plenae pocula mensae (Verg. Aen. 11. 735-739),
Жінка ваші ряди, ніби стадо, гонить, як хоче!
Справді, для чого вам клинки, для чого списи?
Ви лиш в любові гарячі і гаразді на **битви** нічні,
Або коли сповістять криві флейти початок
Вакхових танців, коли на столах і їжа і кубки.*

Культурно маркованим значенням, яке не має подібного аналога в українській мові, набуває іменник Bellum у Горация: розлад роботи органу людини. Це значення перебуває на крайній периферії і має сильну культурну маркованість:

*hic ego propter aquam, quod erat deterrima, ventri
indico **bellum**, cenantis haud animo aequo
exspectans comites (Hor. S. 1.5.7).
Тут через погану воду **війну** оголосив я шлунку
І з нетерпінням чекав, поки супутники вечерю
Завершать свою.*

«Оголошення війни» є глибинним імплікатом, зміст якого впливає із широкого контексту: ліричний герой, вірогідно, отруївся поганою водою, і він «не в ладах зі шлунком» – його стан здоров'я не дозволяє йому вечеряти, його дратує те, що супутники споживають їжу.

Оскільки концепт BELLUM у Тита Лівія вживається в історико-політичному дискурсі, то він не має маргінальних значень і вживається зазвичай на позначення «війни», «битви», «бою», «протистояння».

Тому зробимо спробу виявити насамперед світоглядно-ідейні та емоційно-ціннісні конотації означеного концепту у трактаті Тита Лівія.

У Тита Лівія можна простежити, що концепт «ВІЙНА» у свідомості давніх римлян репрезентований як один зі способів життя народу і сприймається людиною як *modus vivendi*. Візьмемо хоча би до уваги вираз *belli domique* на війні і дома (під час війни і в мирний час), на кшталт українського *дома* і *на роботі*. *Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse*

Troianos, duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse (Liv. 1.1.1). Насамперед добре відомо, що після взяття Трої ахейці жорстоко розправилися з троянцями: лише з двома, Енеєм і Антенором, не вчинили вони за **законом війни** – і через давню гостинність і тому що ті завжди радили надати перевагу мирові й повернути Єлену. *Regnavit Ancus annos quattuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par (Liv.1.35.1).* Анк царював двадцять чотири роки; мистецтвом і славою у справах **війни і** миру він був рівний будь-якому із попередніх царів. *Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit ut nihil belli domique postea nisi auspicato gereretur, concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aues non admisissent, dirimerentur (Liv. 1. 36. 5).* А повага до птахо гадання і достоїнства авгурів стала такою великою, що з тих під ніякі справи – ні на війні, ні в мирний час – не велись без звернення до птахів: народні збори, збір військ; найважливіші справи відмінялися, якщо не дозволяли птахи. Отже, з наведених прикладів випливає, що війна була звичним на той час способом життя та діяльності для римського народу, яка сприймалася як данина вищих сил, як те, чого не можна було уникнути. Це власне велетенська частина світоустрою римського суспільства. Зброя – звичний метод вирішення суперечки та помсти за образи: *Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt; sed et iniuriae dolor in Tarquinius ipsum magis quam in Servium eos stimulabat (Liv. 1. 40. 4).* І ось вони твердо вирішують відворотити зброєю це безчестя. Але й сама гіркота образи більше підбурювала їх проти Тарквінія, ніж проти Сервія.

Концепт ВІЙНА у Тіта Лівія зазвичай позбавлений маркеру негативної оцінки й емоцій горя та страждання. Немає ніяких натяків на те, щоби уникнути війни та кровопролиття. Війна – спосіб вирішення суперечок та конфліктів між державами та племенами, а відтак – надійний спосіб встановлення влади та панування: *Iam res Romana adeo erat ualida ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset (Liv. 1. 9. 1).* Тепер Рим став уже настільки сильним, що міг би нарівні **воювати** з будь-якими сусідніми племенами.

Війна – спосіб виживання, утвердження держави на політичній арені, спосіб забезпечення свого життя: *"Abi, nuntia" inquit "Romanis, caelestes ita velle ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant sciantque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse" (Liv. 1.16.7).* Відправляйся і сповісти,

– говорить, – римлянам: *є божя воля, щоб мій Рим став главою всього світу. А тому нехай будуть ревні до військової справи, нехай відають самі і нащадкам передають, що немає людських сил, здатних противитися римській зброї.*

Війна – основа прогресу економічного та демографічного розвитку давньоримського суспільства: *Hic non solum proximo regi dissimilis sed ferocior etiam quam Romulus fuit. Cum aetas viresque tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus undique materiam excitandi belli quaerebat (Liv. I. 22. 2).* Новий цар не лише був схожий на попередника, але войовничістю перевершував навіть Ромула. Молоді сили і дідівська слава хвилювали його. І ось, вирішивши, що у спокої держава слабшає, почав він звідусіль шукати приводу для **війни**. *Roma interim crescit Albae ruinis. Duplicatur civium numerus (Liv. I. 31.1).* Рим між тим після руйнування Альби росте. Подвоюється кількість громадян.

Лише найсильніші і наймогутніші могли досягати влади в державі та панувати над іншими народами. Концепт ВЛАДИ був надзвичайно актуальним у давньоримському суспільстві, тим самим компенсував усі лиха війни. Тіт Лівій визнає війну як один із можливих способів здобуття влади, проте він захоплений героїчною і переможною війною: *sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat (Liv. I. 23. 8).* Але якщо потрібно сказати правду, а не красиві слова, ця жадоба влади штовхає до війни два дружні і сусідні народи. *Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri dicionis alienae facti. Sepulcra exstant quo quisque loco cecidit, duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus sed distantia locis ut et pugnatum est (Liv. I. 25.13).* Обидві сторони зайнялися похованнями своїх мертвих, але з далеко не однаковими почуттями – адже одні виграли владу, а інші потрапили під панування.

Для давніх римлян важливим було виправдати свої воєнні дії перед богами, залучитися їхнім покровительством. Римляни мали довести вищим силам, що народ, проти якого вони йдуть війною, порушив право. Про це свідчать наступні рядки оголошення війни: *Audi, Iuppiter, et tu, Iane Quirine, dique omnes caelestes, vosque terrestres vosque inferni, audite; ego vos testor populum illum"– quicumque est, nominat–"iniustum esse neque ius persolvere; sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.* Слухай, Юнітере, і ти, Янусе Квірине, і всі боги

небесні, і ви, земні, і ви, підземні, слухайте! Я вас беру у свідки того, що цей народ (називає, який саме) порушив право і не бажає його встановити. Але про це ми, перші і старіші в нашій вітчизні, будемо радитися, яким чином, нам досягти своїх прав.

Однак уже на зорі становлення римської державності війна починає набувати «цивілізованого» вигляду: для воєн встановлюється «законний порядок», правила початку та ведення воєнних дій: *Vt tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur, nec gererentur solum sed etiam indicerentur bella aliquo ritu* (Liv. 1. 32. 5). Але, щоб встановити і для воєн законний порядок, як Нума встановив обряди для мирного часу, і щоб війни не тільки велися, але й оголошувалися за певним порядком.

Отже, аналіз I першої книги Тіта Лівія дав можливість встановити, що концепт війни у творенні римської державності був ключовим. Тому ніякої негативної конотації він не несе. Війна – це один бік життя римського народу, вона проходила за підтримки вищих сил. Війна – спосіб вирішення суперечок та конфліктів між державами і племенами, надійний спосіб становлення влади та панування, спосіб виживання, утвердження держави на політичній арені, спосіб забезпечення свого життя, утримання миру, основа прогресу економічного та демографічного розвитку давньоримського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабушкин А.П. Общеязыковые концепты и концепты языковой личности / А. П. Бабушкин // Вестник ВГУ. – сер. 1.: Гуманитарные науки. – Воронеж, 1997. – № 2. – С. 114 – 118.
2. Воркачев С.Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов. Монография / С.Г. Воркачев – Волгоград: Парадигма, 2005. – 214 с.
3. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке / В. З. Демьянков // Вопр. филологии. – 2001. – № 1. – С. 35–47.
4. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3–16.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – 245 с.
6. Павленис Р. И. Проблема смысла современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

7. *Полюжин М. М.* Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

8. *Попова З. Д.* Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / З. Д. Попова. – Кемерово: Комплекс «Графика», 2004. – 146 с.

9. *Скаб М. В.* Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 «українська мова» / М. В. Скаб. – К., 2009. – 36 с.

10. *Слышкин Г. Г.* От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – Режим доступа: <http://www.vspu.ru/~axiology/ggs.htm/>

11. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – С. 42–67.

12. *Стернин И. А.* Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 58–65.

13. *Телия В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «ЯРК», 1996. – 286 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013

Шовковий В.М., д-р. пед. наук, проф.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

BELLUM КАК КЛЮЧЕВОЙ КОНЦЕПТ СТАНОВЛЕНИЯ РИМСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ КНИГИ ТРАКТАТА ТИТА ЛИВИЯ «AB URBE CONDITA»

В статье исследуется структура и содержательное наполнение концепта «BELLUM» в языковой картине мира древних римлян, определяется ядерная и периферийные семы концепта «BELLUM», место этого понятия в языковой и эмотивно-ценностной картинах мира древних римлян.

Ключевые слова: концепт «BELLUM», концепт «ВОЙНА», лингвокультурология, лингвальные средства, языковая картина мира древних римлян.

Shovkovyj V.M., Doctor of Pedagogic. Sci., Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**BELLUM AS A KEY CONCEPT
OF THE ROMAN STATE FORMATION
(BASED ON THE BOOK BY TITUS LIBYA "AB URBE CONDITA")**

The article explores the structure and substantive content of the concept of the «BELLUM» language picture of the world of the ancient Romans, determined by nuclear and peripheral values concept of «BELLUM», the place of the term in the language of emotion-and value-scenes world of the ancient Romans.

Keywords: *concept «BELLUM», the concept of «WARr», cultural linguistics, lingual tools, language picture of the world of the ancient Romans.*